

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2023; 138-154

Ahlak-ı Celâli'nin XVI. Asır Osmanlı Siyaset Düşüncesine Tesiri

The Influence of Ahlak-ı Celâli on the Ottoman Political Thought in the 16th Century

Mustafa Enes AKTÜRKOĞLU

Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Phd., Bursa Uludağ University, Faculty of Literature,
Tarih History

mustafaenesakturkoglu@gmail.com Orcid: 0000-0003-3118-8862

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

15.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted

19.10.2023

Atıf/Cite: Aktürkoğlu, Mustafa Enes. "Ahlak-ı Celâli'nin XVI. Asır Osmanlı Siyaset Düşüncesine Tesiri". İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi 8/2 (2023), 138-154.
<https://doi.org/10.20486/imad.1361189>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

İslam ahlak geleneğinin İslam düşünce tarihini idrak etmek açısından kıymetli bir önemi vardır. Ahlaknâme külliyyatı ise her dönemin düşünce dünyasının kapsamını ve sınırlarını belirlemede en temel kaynaklardan biri olmuştur. XV. Asır'da yaşayan Celâleddîn Devvânî'nin *Ahlak-ı Celâlî*'si, bu külliyyatın en tipik örneklerindedir. *Ahlak-ı Celâlî*'nin hükümdarlara ve toplumun diğer kesimlerine sunduğu ahlakî teklif, dönemin düşünce ufkunu yansıttığı gibi aynı zamanda hangi değerlerin gaye edinilmesi gerektiğini söyler. Dolayısıyla *Ahlak-ı Celâlî*'nin teorik önermesi ile yaşanan dünyanın pratik gerçekleri arasında bir korelasyon kurulur. Çalışmamız *Ahlak-ı Celâlî*'nin önerdiği değerlerin fikri zeminini açığa çıkarmaya çalışırken, Celâleddîn Devvânî'nin öğrencisi olan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin vasıtasıyla bu değerlerin pratik tezahürlerinin ortaya çıktığı Devlet-i Aliyye'nin siyaset düşüncesini idrak etmeye çalışmaktır. Bu bağlamda adalet (her şeyin yerli yerinde olması) gayesi üzerine Osmanlı padişahlarının kurmaya çalıştığı pratik siyaset, devlet idaresinde baskın bir konuma yükselmelerine yardımcı olur. Böylece Erken Modern Dönemde Devlet-i Aliyye'nin hanedan merkezli güçlü bir idari teşkilat kurmasının fikrî altyapısı ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Osmanlı Siyaset Düşüncesi, Ahlaknâme, Celâleddin Devvânî, Ahlak-ı Celâlî.

Abstarct

The Islamic ethical tradition holds significant importance in understanding the history of Islamic thought. The compilation of ethical books, known as Ahlaknâme, has been one of the fundamental sources in defining the scope and boundaries of the intellectual world of each era. *Ahlak-ı Celâlî* by Celâleddîn Devvânî, who lived in the 15th century, is one of the typical examples of this compilation. The ethical proposals presented in *Ahlak-ı Celâlî* to rulers and other segments of society not only reflect the intellectual horizon of the time but also indicate the values that should be pursued. Therefore, a correlation is established between the theoretical propositions of *Ahlak-ı Celâlî* and the practical realities of the world. Our study aims to uncover the intellectual foundation of the values suggested by *Ahlak-ı Celâlî* and, through Mueyyedzâde Abdurrahman Efendi, a student of Celâleddîn Devvânî, understand the practical manifestations of these values in the political thought of the Devlet-i Aliyye. In this context, the practical politics that the Ottoman sultans sought to establish with the goal of justice (the proper order of everything) helped them rise to a dominant position in state administration. This way, we will reveal the intellectual infrastructure behind the Devlet-i Aliyye establishing a powerful, dynastic-centered administrative organization in the Early Modern Period.

Keywords: History, Ottoman Political Thought, Ahlaknâme, Celâleddin Devvânî, Ahlak-ı Celâlî.

Giriş

Ahlaknâmeler, yalnızca insanın düşünce dünyasını belirleyen veya şekillendiren eserler olmayıp, ayrıca insanların pratik fiillerinin nedenini açıklamada da önemli birer kaynaktırlar. Bu başlıkta ahlaknâmelerin, siyaset ile ilgili teorik önerilerini açıklamaya çalışacağız. Konuyu ahlaknâmeler açısından ele alırken, evvela önümüze çıkan birkaç meseleye değinilmesinin faydalı olacağı görüşündeyiz. İlki ahlaka yönelik yazılan eserlerde ahlak kavramının nasıl bir anlam ufkuna sahip olduğu sorusu ile bu anlam ufku üzerinden pratik yaşamın nasıl şekillendiği meselesidir. Değirmek istediğimiz ikinci konu ise İslam siyaset fikriyatının anlaşılması bağlamında, ahlak metinlerinin kıymetli bir yaşam gayesi sunuyor olmasıdır. Dolayısıyla öne sürdüğümüz sualleri, İslam siyaset mantığı içerisinde cevaplandırmaya gayret edeceğiz.

İnsana has tavırların Arapçada kendisiyle idrak edildiği iki sözcük bulunmaktadır; bunlar *edeb* (çoğulu *âdâb*) ve *huluk* (çoğulu *ahlâk*) sözcükleridir. Bahsettiğimiz sözcükler ekseriyetle diğerrinin yerine ifade ediliyor olsa da bazı durumlarda bu sözcüklerin manaları farklılık göstermekte ve aynı manayı çağrıştırmaları imkânsız hale gelmektedir.¹ Bir diğerr sorun ise İslam fikriyat tarihi bağlamında, ahlaka dair neşredilen metinlerin hangi bakış açısından temellendirildiğidir. Örnek vermek gerekirse; İslam fütuhâtı sonrası Müslüman müellifler, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın Yunan ahlak düşüncesinden istifade ederek eserler yazdığını, hatta İbn Miskeveyh'in *Tehzîbu'l Ahlâk* adlı kitabını Yunan ahlak değerleri ile İslam değerlerinin uyumlaştığı bir eser olarak görmüşlerdir. Diğerr yandan müellifler ahlak meselesinin, Mâverdî'nin eseri olan *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn* ve Gazzâlî'nin *İhyâ'*sında Yunan düşüncesinden ayrılarak dini temele doğru evrildiğini öne sürmüşlerdir.² Öne sürülenler bize şunu göstermektedir ki, ahlak meselesinin değerlendirilmesinde ontolojik ve dini zemine dikkat edilmemiş ve ahlak sadece felsefe alanının bir konusu gibi görüldüğünden felsefenin ölçütleri ile değerlendirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Nitekim bu durum, değerlerin farklı değerlerle, ahlakın ise farklı ahlakla yargılanmasına neden olduğundan meselenin özü gözden kaçırılmıştır. Bu sebepten ahlak meselesinin ontolojik –yani mevcudiyetin manası sorunu ve beşerin mana sorunu- yaklaşımla değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Müslüman bireylerin, İslam yaşam tecrübesi dahilinde değer yargılarının kendine has halini kavrayabilme imkânına kavuşabileceği düşüncesindeyiz.³

¹ İki kavramın hangi vaziyette birbirlerinin yerine kullanılmamasına yönelik tartışmaya burada girmeyeceğiz. Bu tartışma için bakınız: Muhammed El Cabirî, *Arap Ahlakî Akli*, Çev. Muhammet Çelik (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 35.

² Cabirî, *Arap Ahlakî Akli*, 9.

³ Mustafa Enes Aktürkoğlu, *Nizam-ı Cedid'ten Tanzimat'a Osmanlı Zihniyet Yapısının Çözümlemesi Bağlamında Batı'nın Siyaset Bilimi Kavramlarının (Özgürlük, Eşitlik, Vatan ve Millet) Dönüşümü* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 112.

Yukarıda ahlak eserlerini ele alırken önermiş olduğumuz ontolojik yaklaşımı, İslam siyaset geleneğinde var olan ahlak-siyaset münasebeti üzerinde de uygulamak meselenin netleşmesine katkı sunacaktır. Bu sebepten makale çalışmamızın ele aldığı ahlak-siyaset ilişkisiyle ilgili ontolojik yaklaşımdan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

1. Ahlak-Siyaset İlişkisinde Ontolojik Yaklaşım

Ahlak ve siyaset, klasik siyaset fikriyatı içinde, felsefe ve ahlak ilişkisi gibi, birbirleriyle bütünleşik şekilde ele alınmıştır.⁴ Bu iki kavram Modern Avrupa düşüncesinde olduğu gibi, birbirlerinden ayrı olarak düşünülemez. Bu durum kavramların pratik boyutlarıyla da birlikte ele alındığını bize göstermektedir. Ancak İslam düşüncesi mevzu bahis olduğunda, yalnızca soyut felsefi bir ahlak manasının dışında, dini emirlerden ilham alan bir ahlak-siyaset bütünlüğünü dile getirildiğini söyleyebiliriz. Siyasal akıl mefhumu, gözlemlediği mevzular itibari ile olgusal siyaseti, yani siyasetin tecrübi yaşamdaki yansımalarını ifade etmekle kısıtlı kalmıştır. Halbuki siyaset mefhumunu (diğer bir cüzü ahlak) “medeni ilim” kavramının bir cüzü olarak ele alırsak, üzerinde durmak istediğimiz ideal siyaset biçimlerini açıklamış oluruz. “Siyasal akıl” alanında mevzu, gayesini ve iradesini göz ardı etmeden idarecinin bizzat yaptığı fiili işlerle sınırlı kalmış ve nesnel muhakeme her defasında baskın gelmiştir. Açıklamaya niyetlendiğimiz siyaset ise “ahlak ilminin” bir cüzü hatta onun gayesi mevkiinde durmaktadır. Mefhumlar arasındaki ince farklılıklarından bahsettikten sonra, Müslüman mütefekkirlerin, beşeriyet adına ihsan ve saadet olarak ifade edebileceğimiz beşere ait ahlaki vasıfların oluşması adına, siyasetin icrası sırasında nasıl tefekkür ettikleri ve hangi değer yargılarını taşıdıklarını değerlendirme imkânına kavuşabiliriz.⁵ Modern Avrupa fikriyatının aksine, klasik fikriyatta siyaset ve ahlak birbirinden ayrı düşünülmediği için, kavramların ontolojik bir dışavurumu ya da beşerin dünya içindeki mevcudiyeti ve eylemleri belirleme anlamında müteal varlık dünyası ile münasebeti icap ettiren bir anlayışı da birlikte sunmuştur. Bu nedenle ahlak-siyaset münasebeti, modern fikriyattaki gibi birbirinden ayrıştırılabilir, terimleştirilebilir veya bilgi felsefesi bağlamında bir mevzuya çevirmesini değil, bizzat beşerin mevcudiyetinin manasına seslenen bir meseledir.⁶

Müslüman düşünürlerin siyasetin icrasında ahlak-siyaset ilişkisini değerlendirirken, İslam’ın bazı ana gayelerini gözettilikleri ve bu ilişkiyi İslami gayeler üzerinden inşa ettikleri söylenebilir. İslam inancı mevzu bahis olduğunda, insan oluş, Müslüman oluş ve ahlaki bir varlık oluş arasında kesin bir farklılıktan bahsetmek

⁴ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: Bilgesu Yayınları, 2020), 12.

⁵ Cabirî, *Arap Ahlakî Aklı*, 22-23.

⁶ Aktürkoğlu, *Nizam-ı Cedid’ten Tanzimat’a Osmanlı*, 112.

zordur. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm, sadece inanılacak şeyin bir verisini sunmamakta; insan oluşu, yaşanılan dünyada mevcudiyetin manasına ait bakış ve pratikleri de dahil etmesi nedeniyle, din ve ahlakı yekpare bir şekilde tefekkür etmeyi öğreten bir yaklaşım sunar. Nitekim peygamberin sünneti bu ahlak önerisini yetkinleştiren bir diğer referans kaynağıdır. Bu yüzden Müslümanlara yaşamlarında kılavuzluk etmesi için Kur'ân-ı Kerîm ve peygamber sünneti güzel ahlak olarak miras bırakılmıştır. Lâkin biz, İslam ahlakının diğer dinlere ve milletlere önerdiği mesajdan çok; mütefekkirlerin Kur'ân-ı Kerîm'deki şer'i esaslardan istifade ederek, entelektüel bir anlayışla, ahlakı pratik siyasetin bir konusu ve aynı zamanda insana istikamet çizen boyutuyla ele almış olmalarıyla ilgilenmekteyiz.⁷

Fakihler, "ahlak ilmi" ile ilgili konuları önemseyerek, İmam Mâlik'in (711-795) *Muvatta'*sındaki gibi, eserlerine "şer'î edepler" (el-âdâbu's-şer'iyye) kısmını dahil etmişlerdir. Ahlak konusu, fıkıh alanının mevzuu olmasının yanında, Hadis ve Kelam alanına da dahil olmuş, böylece dinî çalışmaların başlıca konusunun beşerin ahlaki yetkinliğiyle ilgili olduğu kanaati zihinlere yerleşmiştir.⁸ Bu durum kültürümüzdeki teşekkülünde ahlakın, felsefi düşünceyle beraber ortaya koyduğu değerlerin kabul edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu değerler, İslam fikriyatının mantığı ile ahenkleştirilerek, İslam fikriyatının mantığına göre dönüştürülmüştür. Son tahlilde ahlak kavramı fıkıh alanının da önemli bir konusudur. Nihayetinde ahlaki değerlerin fıkhi yönü, İslam devletlerinin siyaset anlayışını anlamlandırmaya çalışırken önümüzdeki karanlığı dağıtacaktır. Geçmişte ve günümüzde "şeriat adabı" olarak bilinen bir tutum da buna misal gösterilebilir.⁹ Böylece Müslüman mütefekkirlerin, ahlak kavramına atfettikleri bu yeni mana ahlaknâme külliyatına geçecek, oradan ise siyasetnamelerin fikrî temelini belirleyecektir.

2. Ahlaknâme Geleneğinin Osmanlı Siyaset Düşüncesine Tesiri

Yukarıda genel hatlarıyla ele almış olduğumuz ahlaknâmelerin, İslam düşüncesinde ahlak-siyaset ilişkisinin mahiyetine nasıl bir tesiri olduğunu açıklamaya çalıştık. Şimdi teorik olarak öne sürmüş olduğumuz ontolojik yaklaşımın, ahlaknâmeler düzleminde Osmanlı siyaset düşüncesine etkisinden bahsetmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, Osmanlı siyaset düşüncesini ele alırken devlet yapısını incelemeye değil, devletin siyasi teklifinin hangi değerleri değer olarak önceliğine odaklanacağız.

Osmanlı tarih yazımında toplumun ve devletin ele alınışı, Osmanlı tarihinin bütünlüğü içinde, günümüze kadar yapılan araştırmaların neredeyse tamamının

⁷ Cabirî, *Arap Ahlakî Aklı*, 677-678.

⁸ Cabirî, *Arap Ahlakî Aklı*, 678-679.

⁹ Cabirî, *Arap Ahlakî Aklı*, 11.

çerçevesini oluşturmuştur. Bilhassa erken modern ve modern devirler için Osmanlı tarihi üzerine yapılan akademik çalışmaları yönlendiren temel önermeler, bir teşkilat olarak devlete, özellikle devletin idari pratiklerine öncelik vermiştir. Bu pratikler, elbette Devlet-i Aliyye'nin müesses bir nizam olarak dünyaya ne teklif ettiğini idrak etmemiz için kıymetlidir. Fakat yapılan çalışmalar, Devlet-i Aliyye'nin ne teklif ettiğinden ziyade, araştırmacının Devlet-i Aliyye'de ne gördüğünü yansıtmıştır.¹⁰

Bazı tarihçiler, Devlet-i Aliyye'nin bünyesini dinden ayrı, makul ve seküler bir anlayışla anlamaya gayret etmişlerdir. Halbuki konu seküler bir anlayışla idrak edilemez.¹¹ Hakikaten Devlet-i Aliyye yönelik, din ile bütünleşmiş bir devlet fikriyatının (Nizam-ı Alem) mevcudiyetini ifade edebiliriz.¹² 16. ve 17. asırda Osmanlı mütefekkirleri, din ü devlet, kanun-i kadim ve nizam terkibi gibi kavramları, büsbütün İslam inancından istifade ederek, dünyevi olanla ilahî olanı ahenkli bir şekilde formüle etmiştir. Ayrıca Osmanlı mütefekkirlerinin; dünyevi nizamı, ilahî olanla ilişkili bir şekilde ihya etme anlayışları; devlet mefhumunun muhtevasını, dinin önerdiği mevcudiyet anlayışı bağlamında anlamlandırdıklarını göstermiştir. Dolayısıyla devleti İslam veya İslami gayelerden tamamen ayrı, seküler bir teşkilat yapısı şeklinde değerlendirmenin, olgusal anlamda anlaşılır gelse de bütünü idrak etmek için yeterli olmadığı kanaatindeyiz.¹³

Meseleye olgusal anlamda bakarsak; Devlet-i Aliyye'nin alışkanlık haline gelmiş pratikleri dahilinde dini meşruiyete fazla başvurmadığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; Osmanlı arşiv kaynakları araştırmacılara, 16. ve 17. asır Osmanlı ricalinin, icra edilen siyasete istikamet veren umumî değerlerden/prensiplerden çok, bahse konu olan siyasetin nasıl icra (filî) edileceğine yönelik zorluklarla ilgilendikleri izlenimini vermektedir. Islahat müelliflerinin, 16. ve 17. asırda devleti olgusal olarak değerlendirme yönelimi, zamanımız araştırmacılarının daha sarıh bir müzakerenin vuku bulabileceği envanterden yoksun kalmasına ve meselenin bütünlüğünün idrak edilmesinin güçleşmesine neden olmuştur. Bu zorluk, erken modern devir için Osmanlı toplumu ve devletinin tabiatına yönelik bu zamana kadar yapılan tertibatlı çalışma

¹⁰ Aktürkoğlu, *Nizam-ı Cedid'ten Tanzimat'a Osmanlı*, 150.

¹¹ Osmanlı Tarihi çalışmalarında sekülerleşmeye yönelim, bizzat örfi hukuk açısından değerlendirilmeye alınmıştır. Dolayısıyla laiklik kavramı da 18. asra kadar götürülmektedir. Bk. Abdülhamid Kırmızı, "19. Yüzyılı Laiksizleştirmek: Osmanlı-Türk Laikleşme Anlatısının Sorunları", *Cogito* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 94/2019), 95; Osmanlı idaresinde şeriatın değil, kanunun üstünlüğü üzerine bk. Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet* (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), 39-40.

¹² Tahsin Görgün, *Osmanlı Düşüncesi* (İstanbul: Tirekitap Yayınları, 2020), 126.

¹³ Aktürkoğlu, *Nizam-ı Cedid'ten Tanzimat'a Osmanlı*, 151.

noksanlığını da anlaşılır kılmaktadır.¹⁴ Bu nedenle ikincil kaynakların eksikliği nedeniyle, 16. asırdan 18. asra kadarki dönemde ıslahat müelliflerinin, Devlet-i Aliyye'nin politikalarına merkezi bir yer veren analizlerine müracaat etmek anlamlı hale gelmektedir. Dolayısıyla faydalı olacak eser türlerinden biri, hükümdarlara nasihat özelliğindeki nasihatname/ahlaknâme külliyyatıdır. Nitekim ıslahat müelliflerinin yazmış oldukları ahlaknâmeler, Osmanlı siyaset düşüncesinin özünü oluşturan değerleri - yani ontolojik bakışlarını - tasavvur etmemize yardımcı olacaktır. Böylece Devlet-i Aliyye'nin pratik anlamdaki siyasi tercihlerine yönelik muğlaklığın giderilmesinde fikri özün ancak bu şekilde ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Yukarıda Devlet-i Aliyye'nin siyasi tercihlerinde ahlaknâmelerin ne gibi bir katkısı olduğunu ifade etmeye çalıştık. Şimdi ahlaknâmelerin, 15. asrın sonları 16. asrın başlarında Devlet-i Aliyye'nin merkezî bir idare tesis etmesinde nasıl bir katkısı olduğunu açıklamaya çalışacağız. Bu bağlamda Şiraz'da ikamet etmekte olan Celaleddin Devvanî'nin *Ahlak-ı Celalî* eserini ele alacağız. Ayrıca Celaleddin Devvanî ile bir şekilde yolu kesişen, Osmanlı âlimlerinden Müeyyedzade Abdurrahman Efendi'yle aralarındaki ilmî irtibat ve ardından Abdurrahman Efendi'nin eğitimi tamamladıktan sonra İstanbul ilmî çevresine Celaleddin Devvanî'nin fikrilerini tanıtmaya gibi meselelerin, Osmanlı siyaset düşüncesindeki siyasi tercihlerin ilmî referansını da ortaya çıkaracağı kanaatindeyiz.

3. Celaleddin Devvani ve *Ahlak-ı Celalî*

1427-1503 yılları arasında yaşamış olan Celâleddîn Devvânî, İslam ahlaknâme geleneği içerisinde önemli bir eser kaleme almıştır.¹⁵ Acem coğrafyası, Celâleddîn Devvânî'nin de yaşamını sürdürdüğü dönemde Timur Devleti'nde meydana gelen saltanat kavgalarından dolayı siyasi bir istikrarsızlığa sürüklenmişti. Bununla beraber Türkmenler, Akkoyunlu Devleti sultanı olan Uzun Hasan (1423-1478) öncülüğünde toparlanarak Doğu Anadolu ve Acem bölgesinde siyasî bütünlüğü tekrar tesis etme çabasına girmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak Uzun Hasan, devlet idaresi ile ilgili Celâleddîn Devvânî'den bir eser talep etmiştir. Böylece ahlaknâme geleneği içerisinde *Ahlak-ı Celalî* eseri telif edilmiştir.¹⁶

Celâleddîn Devvânî, Şafii mezhebine bağlı Eş'arî kelamcısı olan Sünnî âlimlerdendir. Dolayısıyla Devvânî'nin çalışmaları, Acem coğrafyasında Safevî

¹⁴ Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 50-51.

¹⁵ Harun Anay, "Devvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları 1994), 9/257-262.

¹⁶ M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlak-ı Celalî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları 1989), 2/16.

Devleti'nin hakimiyet sağladığı bir döneme denk düşmesi hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Antony Black, *Ahlak-ı Celâlî* adlı eserin Osmanlı, Safevî ve Babür devletlerinin siyasi ahlak külliyyatında çok önemli bir tesirinin olduğunu, hatta klasik felsefe anlayışı ile erken modern devir devletleri arasında önemli bir ilişki kurduğunu iddia etmektedir. Black, Osmanlı ve Babür Devleti'nde saray siyaset kültürünün teşekkülü ve toplumu oluşturan sınıflara vurgusu nedeniyle eserin böyle bir irtibat oluşturduğunu savunmuş olabilir.¹⁷ Nitekim *Ahlak-ı Celâlî*'nin toplumu oluşturan sınıf bahsi, Nasîruddin Tusî'nin, cemiyet idaresine yönelik, *Ahlak-ı Nâsırî* kitabında söz ettiği erkan-ı erbaa (seyfiyye, kalemîyye, ilmiyye ve reaya) önerisiyle örtüşür.¹⁸ Diğer taraftan Erwin Rosenthal, *Ahlak-ı Celâlî*'nin muhtevasında barındırdığı fikri gaye ile *Ahlak-ı Nâsırî*'nin farklı olduğunu savunur. *Ahlak-ı Celâlî*'nin sunduğu felsefi teklif her ne kadar *Ahlak-ı Nâsırî* ile aynı gözükse de *Ahlak-ı Celâlî*, İslam akidesiyle başarılı bir şekilde bütünleşmiştir. Tusî'nin Platon ve Aristo'ya has fikirleri ve hukuk mefhumunu İslam geleneği bağlamında değerlendirme biçimini, Devvânî İslam'ın geleneksel kelam ve fıkıh külliyyatının kendi içinde değerlendirmiştir. Bu yaklaşım bize ahlaknâmelerin, İslam siyaset düşüncesinde geniş bir perspektif sunması için, farklı fikirlerden yararlanabilme becerisini de göstermiştir.¹⁹ Ayrıca Celâleddîn Devvânî, devletin güç vaziyete düştüğü zamanlarda, yine İslami amaç istikametinde sağlığına kavuşmasını ve her ferdin mevkisi itibariyle sorumluluklarını ifa etmesini cemiyete anımsatır.

Toplumsal çabalarına örnek olarak Celâleddîn Devvânî, Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın 1467'de Karakoyunlu Devleti'ni, 1469 yılında ise Timur Devletini yıkması sonrası kurduğu devletin Acem ve Doğu Anadolu coğrafyasında hakimiyetini sağlamlaştırmasında yardımcı olmuştur. Uzun Hasan'ın devletin başkentini Diyarbakır'dan Tebriz'e nakletmesi ve güçlü bir devlet teşkilatı kurması, onu devrin büyük güçlerinin arasına sokmuştur. Uzun Hasan, merkezi iktidarını mutlaklaştırmak adına giriştiği kanunlaştırma faaliyetlerine (*Uzun Hasan Kanunları*) Devvânî, Fars Kadılığı vazifesini üstlenerek yardımcı olmuştur. Fakat Uzun Hasan'ın, 1473 yılında kırılğan bir savaş (Otlukbeli) ile Sultan II. Mehmed'e karşı kaybetmesi devleti zayıflatmıştır. Şah İsmail'in 1501 Tebriz Seferi, Akkoyunlu hakimiyetini Acem coğrafyasında fiilen bitirmiştir. Akkoyunlu topraklarının Devlet-i Aliyye ile Safevî Devleti arasında paylaşılması sonrasında, bölge uzun müddet boyunca *Uzun Hasan Kanunları* ile idare edilmiştir. Bu durumun Uzun Hasan'ın sağlam bir idare merkezi kurmasından ileri

¹⁷ Antony Black, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*, çev. Sevdâ-Hamit Çalışkan (Ankara: Dost Yayınları, 2001), 268.

¹⁸ Hülya Arıkan, "Ahlâk-ı Nâsırî ve Ahlâk-ı Alâî'nin Mukayeseli Kaynak Analizi", *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2021, 90.

¹⁹ Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 305.

geldiği açıktır.²⁰ Celâleddîn Devvânî'nin yaşamını sürdüğü devrin siyasi istikrarsızlığı göz önüne alınırsa, eserin telif edilme sebebi şaşkıncu değildir. Bu bağlamda İslam dininin teşekkülünden sonra, İslam düşüncesinin altın çağı olarak nitelendirdiğimiz asırları göz ardı edersek, yapılan ilmi çalışmalar pekala bizlere 15. asrın bir yeniden diriliş dönemi olduğunu önerebilmektedir.²¹

3.1. Ahlak-ı Celâlî'nin Önerdiği Değerler

Çalışmamızın amacı doğrultusunda Ahlak-ı Celâlî'nin, Devlet-i Aliyye'nin teorik siyaset üretmesinde ne gibi bir tesiri olduğunu ele almaya çalışacağız. Bu bağlamda 15. asrın ikinci yarısından 16. asrın başlarına kadarki dönemde, sultanların şahsında kuvvetler birliğinin oluşmasının teorik zeminini inceleyeceğiz. Dolayısıyla eserin Siyasetü'l Müdün olan üçüncü kısmı; Osmanlı siyaset düşüncesinde Sultan'ın iktidarının merkezileşmesine yönelik siyasi adımların ilmi meşruiyet temellerini idrak etmek için faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Celâleddîn Devvânî, Siyasetü'l Müdün kısmında öncelikle adalet fikrinin, fertlerin tabiatında var olan metafizik özünü açıklamaya girişmektedir. Felsefi bir izahla giriştiği adalet meselesini İslamî emirlere göre açıklamaya çalışmaktadır. Ardından adalet düşüncesini, varlıkların (beşeriyetin), tabiatın gelen hikmetin bir inkişafı olduğunu ifade ederek ontolojik bir değerlendirme ile açıklamaktadır.²² Devvânî'nin adalet düşüncesinin mahiyetini anlatmasındaki maksat; bu eseri okuyacak olan emir, sultan veya padişahlara toplumu idare ederken adaletli bir siyaset üretme zorunluluğunu - tabiatı gereği - ortaya koymaktır. Mesela Celâleddîn Devvânî, adalet üzerine inşa edilen siyaseti, sultan veya padişaha şu şekilde tarif eder;

“Erdemli siyaset sahibi, adalet kanununa bağlı olup tebaayı çocukları ve dostlarının yerine koyar, öyle bilir ve de mal hırsı ve sevgisini aklî kuvvetin gazabına uğratar. Nâkısa, yani eksik siyaset sahibi ise, zulüm kaidelerine tabi olur, halkı da kendisine nispetle kölelerin yerine, hatta yük hayvanları mesabesinde bilir. Kendisi de hırs ve hevanın kölesi olur. İnsanlar, atalarından ziyade kendi zamanlarına benzerler. İnsanlar hükümdarların dini üzeredirler hükmü gereği insanlar, tutum ve davranışlarda zamanın sultanlarına uyarlar”.²³

Devvânî yukarıda söz konusu ettiği erdemli siyasetin; sultanın, adil idaresi sürdüğü müddetçe ve cemiyeti oluşturan hiziplerin her birinin, kendi mevkisinin

²⁰ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, 1976), 16.

²¹ Harun Anay, *Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 34.

²² Celâleddîn Devvânî, *Ahlak-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 47-50.

²³ Celâleddîn Devvânî, *Ahlak-ı Celâlî*, 209.

vazifesiyle ilgilenmesini tesis ettikçe, devletin düzen içinde istikrara kavuşacağını düşünür.²⁴ Devvânî, düşünürlere referansla, devletin iki siyasetle korunduğunu belirtir; taraflar arasında ülfet, kaynaşma, birlik ve bütünlük ile düşmanlar arasında çekişme ve ihtilaf.²⁵ Devvânî'nin, cemiyet içinde adaletin ihya edilebilmesi için hükümdara tavsiyesi ise zalimliğe gitmemesidir. Ayrıca cemiyeti oluşturan hiziplerin vazifeli oldukları işlerle ilgilenmesi ve haddi aşmaması yönünde ise devlet ricaline uyarılar da bulunmaktadır. Böylece adalet kavramı düzen dahilinde, her şeyin yerli yerinde ilerlemesi anlamına gelmektedir. Nitekim önerilen düzenin ve ahengin merkezinde sultanlık makamı bulunmaktadır.

Devvânî, devlet idaresinde istikrarın tesis edilmesinde önemli gördüğü sultanlık makamını, ilahî hikmetlerin olgusal bir yansıması olarak görür. Devvânî kitabında sultanlık makamının kıymetini şu şekilde vurgular: “Hz. Mâlikü'l-Mülûk, namütenahi lütuflar hazinesini kullarından büyük fertlerinin bir kısmına ihsan etmiştir. Nitekim ‘Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet’²⁶ ayeti kerimesinin anlamı, buna işaret olabilir.”²⁷

Celâleddîn Devvânî, sultanlık makamının kıymetini felsefi öğreti ile birlikte de düşünmeye çalışmıştır. Mesela Aristoteles’in, kişinin sosyal vazifesi ile siyasi vazifesi arasında kurduğu ailevi (domestic) adaleti; önce evladın babaya itaatiyle başlatmıştır. Bu itaatin bir sonraki merhalesi yöneticiye itaat şeklini almıştır. Böylece kişi, yaşadığı şehre (polis) saygıyı bu şekilde ifade etmiş olur.²⁸ Dolayısıyla Devvânî, İslam akidesinin en temel ilkesi olan Allah’a itaati, sosyal ve siyasi hayatın düzenli bir şekilde ilerleyebilmesi için derecelendirme (artma veya eksilme) yoluna gitmiştir. Devvânî'nin itaat meselesini dönemin şartlarına göre ele alışı, Antik Yunan siyaset felsefesi ile İslam siyaset düşüncesi arasındaki harmoniyi de bize göstermektedir. Nitekim Devvânî'nin, Antik Yunan klasiklerinden istifade ederken İslam akidesi bağlamında çözümler üretmeye çalıştığını pekala söyleyebiliriz.

Ahlak-ı Celâlî'nin sultanlık makamının önemini İslam öğretisi üzerinden meşruiyet kazandırmaya çalışması, siyaset felsefesi açısından önemli bir adımı teşkil eder. Sultanın idaresinde yaşayan toplumun gündelik ve uhrevi yaşayışlarının huzurunu, sultanın dünyevi ve ilahî vazifesi olarak görmektedir;

“Toplum tipoloji olarak erdemli ve erdemsiz toplum olarak iki kısma ayrıldığı gibi, hükümdarlık siyaseti de iki kısma ayrılır: Biri imamet denilen erdemli

²⁴ Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 211.

²⁵ Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 212.

²⁶ *Kur’ân Yolu* (Erişim: 15 Ağustos 2023), Sâd Sûresi 38/26.

²⁷ Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 206.

²⁸ Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, 308-309.

siyasettir. Erdemli siyaset, kulların meâş ve meâd, yani dünya ve ahiret işlerinde maslahatlarına olan şeyleri tanzim etmek demektir. Erdemli siyasetin amacı, kullardan her birinin layık olduğu yetkinliğe erişmesini sağlamak, gereği ise hakiki mutluluğa ulaşmasını temin etmektir. Bu mutluluğun sahibi hakikaten Halifetullah ve Zillullah'tır. Siyaseti icra ederken şeriata sahip çıkmada önderdir".²⁹

Görüldüğü gibi sultanın veya hükümdarın ortaya koyduğu siyasetin şer'î esaslara bağlı olması, bulunduğu makamın ilahî mukadderatı ile ilintilidir. Bu bağlamda Devvânî, Müslüman toplumun sultana itaat etmesi gerektiğini önerirken aynı zamanda, sultanın devleti idare ederken erdemli siyaseti/siyaset-i şer'îyye'yi takip etmesini nasihat etmiştir. Dolayısıyla Devvânî, İslami esas istikametinde icraatta bulunan sultana tabî olunmasını, kişiyi hem bu dünyada hem de ahirette gerçek huzura ve kemâle çıkaracağını söylemiştir. Böylece Hükümdar ile toplum arasında sağlanan bu mutabakat, devletin varlığına önemli bir zemin olmuştur.

Celâleddîn Devvânî, devletin siyasetinin belirlenmesinde merkezi bir aktör konumuna koyduğu sultanlık makamını, yine toplumu oluşturan sınıfların (erkan-ı erbaa) uyumlu bir şekilde çalışmasında da merkezi bir konuma yerleştirmiştir;

"İlim ehli, kılıç ehli, muamele ehli ve ziraat ehli. Bileşkelerdeki element veya unsurlardan birinin zorunlu olan adaletten sapması, nasıl ki itidal ve dengenin tarumar olmasına, çöküş ve fesada yol açarsa, aynı şekilde medeni toplumda da bu sınıflardan birinin diğer üç sınıfa galebe çalması, toplumda düzenin yok olmasına ve yıkılmaya sebep olur.³⁰ Hak ve hakikat odur ki, bu işlerde hak şeriata tabi olmalıdır. Kesme ve katletmeye şer'i hudutlara uyup ona göre kendi mahallinde teşebbüs etmelidir. Bunun ötesine geçmekten sakınmalıdır. Çünkü şöyle buyrulur: 'Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, kendisine zulmetmiş olur.'³¹

Ahlak-ı Celâlî'nin toplumu erkan-ı erbaa üzerinden sınıflandırması, geleneksel ahlaknâmeler silsilesini takip ettiğini gösterir. Fakat Ahlak-ı Celâlî'nin ahlaknâme geleneğine getirdiği yenilik; toplumu oluşturan sınıfların varlığının tabiatı gereği akli ve ilahî olduğunu önermesidir. Bu bağlamda Devvânî, sultanlık makamına toplumu oluşturan sınıfların varlığını tabiatı gereği kabul etmesini önerirken, bu sınıfların arasındaki dengeyi iktidarın mutlak sahibi olarak koruma yetkisinde olduğunu da ifade etmeye çalışır. Nitekim sultanın mutlak yetkisi de ilahî siyaseti gaye edinmesinden ileri gelir. Dolayısıyla toplumu oluşturan sınıflar sultana itaat ederek, devletin istikrarlı bir

²⁹ Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 206.

³⁰ Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 212-214.

³¹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 15 Ağustos 2023), et-Talâk Sûresi 65/1; Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 216.

şekilde idare edilmesine hizmet ederler. Devletin istikrarlı idare edilmesi toplumun her kesiminin huzurlu ve emniyetli bir şekilde yaşamasına yardımcı olur.

4. Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ve Celâleddin Devvânî

Abdurrahman Efendi, 1456 yılında Amasya’da dünyaya gelmiştir. Babası şehrin ileri gelen ailelerinden Divriklizâdeler’e mensup, Kâzerûniyye postnişlerinden Şemseddin Müeyyed Çelebi’nin oğlu Alâeddin Ali Çelebi’dir. Dedesinden dolayı Müeyyedzâde lakabı ile tanınmıştır.³² Kimi araştırmalar da onun soyunun Acem’de Kâzerûniyye tarikatı kurucusu Ebû İshak Kâzerûnî’ye (ö.1035) gittiğini iddia etmektedir. Müeyyedzâde’nin anne tarafından dedesini ifade eden Âşık Çelebi de sülalenin aslen Acem’den geldiğini belirtmiştir. Abdurrahman Efendi babası sayesinde Amasya’da iyi bir eğitim almıştır. Yâkut Paşa Zâviyesi şeyhi olan babası, Amasya sancağına giden Şehzade Bayezid’in 1461’de nişancısı konumuna gelince, Müeyyedzâde gençlik senelerinde Şehzade Bayezid ile görüşme fırsatı yakalamış ve yakın meclisine girmiştir. Müeyyedzâde ile Şehzade Bayezid’in yakın dostluğu bazı kesimlerin rahatsızlığına neden olunca Müeyyedzâde, Şehzade Bayezid’in yardımıyla Amasya’yı terk etmek durumunda kalmıştır. 1479 yılında daha iyi bir tahsil görmek amacıyla o zamanlar Memlükler’in egemenliğinde olan Halep’e geçmiştir. Ardından Şîraz’a yolculuğa çıkarak Celâleddîn Devvânî’den iyi bir tahsil görerek icâzet almıştır.³³

Celâleddin Devvânî’nin yanında yedi yıl öğrenim gören Müeyyedzâde, Şehzade Bayezid’in tahta çıkmasıyla, 1483 yılında önce Amasya’ya ardından İstanbul’a gitmiştir. İstanbul’da müderrislik yaptığı 8 yıl boyunca Devvânî’nin eser ve fikirlerinin Osmanlı ilim dünyasına tanıtılmasına katkı sağlamıştır. Nitekim Müeyyedzâde öğretim faaliyetlerinde bulunduğu sırada Muhyiddin Muhammed Kırtaszâde (ö.1528), İbn Kemal (ö.1534) ve Ebussuûd Efendi (ö.1574) gibi dönemin pek çok âlimini yetiştirmiştir. Bahsettiğimiz bu isimler, Sultan Süleyman devrinde Devlet-i Aliyye’nin kanunlaştırma siyasetinde yüksek vazifeler üstlenmişlerdir.³⁴

Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi’nin pratik anlamda yaptığı vazifelere bakacak olursak; 1494 yılında Edirne kadılığına vazifelendirilerek Osmanlı idari yapısının içine dâhil olmuştur. 1501 yılında Anadolu, ardından dört yıl sonra Osmanlı ulema teşkilatında şeyhülislam makamından sonra gelen Rumeli kazaskerliğine atanmıştır. Bu

³² Mehmed Süreyya, “Müeyyedzâde”, *Sicil-i Osmani*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4/1212.

³³ Hasan Aksoy, “Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2020), 31/483; Emine Arslan, “Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi’nin Fetva Mecmûası ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası, Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler XVI. Yüzyıl* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları,2017), 279-285.

³⁴ Harun Anay, *Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, 98.

vazifeler esnasında sorumlu olduğu bölgelerdeki kadılıkları da teftiş etmiştir. Dolayısıyla şer'î hukuk bütünlüğünün sağlanmasına yönelik sahadaki sorun ve eksiklikleri gözlemlene fırsatı yakaladığını söyleyebiliriz. Müeyyedzâde Efendi, Sultan II. Bayezid devrinin sonlarında, şehzadeler arası taht kavgası başlayınca bir sebeple Rumeli Kazaskerliğinden 1511 yılında azledilmiştir. Şehzade Selim'in tahta çıkmasıyla 1513 yılında Rumeli Kazaskerliği'ne yeniden atanmıştır. Sultan Selim, Safevîler üzerine sefer açtığı sırada bölgeyi iyi bilen Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'yi yanında götürmüştür. Sefer sırasında görevinden tekrar azledilen Müeyyedzâde, 1516 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.³⁵

Müeyyedzâde Efendi'nin *Mecma'u'l-Fetâvâ* isimli eseri, klasik fıkıh ve fetvaları içeren eserlerin derlenmesinden oluşmaktadır. Eser, fetva külliyatında malum olduğu üzere soru-cevap şeklinde ilerlemektedir. İçerdiği konular itibariyle ibadet kısımlarının az tutulup muâmelat kısmının fazla tutulması, devlette vazifeli olan kadılara yardımcı olması sebebiyle hazırlanmış olabileceği izlenimini vermektedir.³⁶ Bu durumda Devlet-i Aliyye'nin kanunlaştırma siyasetinin en önemli referansı olan şer'i çalışmaların (fıkıh ve fetva), devletin (hanedan) egemen olduğu her yerde tanınmasını sağlamada bir araç görevi üstlendiği söylenebilir. Nitekim fetva mecmuaları zamanla, İbn Kemal ve Ebussuûd Efendiler devrinde de, artarak devam etmiştir.³⁷ Böylece Devlet-i Aliyye'de farklı bölgelerde dağınık halde icra edilen hükümler tek bir merkez üzerinden bütünleştirilmeye çalışılmıştır diyebiliriz. Dolayısıyla Celâleddîn Devvânî'nin sultanlık makamının siyaseten güçlendirilmesine yardımcı olan şer'î (ilahî) hukuk önerisinin, Osmanlı ilmiyesi tarafından sultana/hanedana isyan etmede bir araç olarak kullanılmasının önüne geçilmiştir.

Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Celâleddîn Devvânî'den icâzet alması hasebiyle Osmanlı ilim dünyasına Devvânî'nin görüşlerini tanıtmıştır. Kuşkusuz Devvânî'nin Ahlak-ı Celâlî'sinde sultanlık makamının ilahî meşruiyete dayalı önerisi, Acem'de Şah İsmail'in on iki Şîî imamlığı üzerinden mutlak idaresini tesis ederken, Anadolu'da Sultan Selim'in Sünnî bir merkez olma niyetiyle Devlet-i Aliyye'yi teşkilatlandıracaktır. 16. asırla birlikte mutlak idareye dönüşen bu devletler, hem dini hem siyasi sınırları birbirlerine çekeceklerdir. Safevî Devleti ile Devlet-i Aliyye'nin bu

³⁵ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 206-207; Hasan Aksoy, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi", 485.

³⁶ Emine Arslan, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Fetva Mecmûası", 286-287.

³⁷ Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl Kemâlpaşazâde (İbn Kemâl), *Mecmû'atu Resâ'il-i İbn Kemâl* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Aga Efendi Tanacan, 129); Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî el-İskilibî (Ebussu'ûd Efendi), *Fetâvâ-yı Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esat Efendi, 587).

siyasi tercihlerindeki önemli referans kaynaklarından biri Celâleddin Devvânî'nin Ahlak-ı Celâlî'sidir.³⁸

Celâleddîn Devvânî, yaşadığı dönemde Ahlak-ı Celâlî eserini kaleme alırken, Acem ve Doğu Anadolu coğrafyası siyasi bir istikrarsızlık içindeydi. Devvânî'nin, eserindeki sultanlık makamının kuvvetlenmesine yönelik önerileri, dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, istikrarlı bir idarenin kurulması arzusunda olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, Devlet-i Aliyye'de Sultan II. Beyazıt ile Cem Sultan arasında yaşanan iç savaşın, hükümdarlar tarafından merkezi bir idare kurulması gerektiğinin fark edilmesini anlamlı hale getirmektedir. Dolayısıyla Müeyyedzade Abdurrahman Efendi ile Celâleddîn Devvânî arasındaki ilişki, Osmanlı siyaset fikriyatının reflekslerini idrak edebilme açısından kıymetli bir bağı temsil etmektedir.³⁹

Safevî hükümdarı Şah İsmail'in Acem diyarını Şiileştirme siyaseti, bölgede yaşayan Sünnî âlimlerin Devlet-i Aliyye'ye göç etmesine neden olmuştur. Müeyyedzâde Efendi, İran'dan göç eden bu âlimlere hamilik ederek, devletin önemli kurumlarında istihdam edilmelerine vesile olmuştur. Bu âlimlerin istihdamıyla beraber ilmi görüşleri, toplum düzenini sağlamak amacıyla Devlet-i Aliyye'nin de güçlü bir merkezi iktidar kurabilmek için giriştiği resmi ideolojisine⁴⁰ bir nevi entelektüel kaynak oluşturmuştur. Bu entelektüel birikim ve Müeyyedzâde Efendi, şer'î hukukun yaygınlaşmasında yardımcı unsurlar olmuşturlardır.⁴¹ Bu bağlamda Devvânî'nin önerisinde olduğu gibi şer'î hukukun sultanlık makamının güçlendirilmesindeki merkezi rolü de ortaya çıkmıştır.

Devlet-i Aliyye 16. asra geldiğinde Safevîler ile mücadelesinde iç ve dış düşmanlarını tanımlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda heterodoks akımlara karşı daha önceki asırlarda görülmemiş bir sertlikte mücadele etmiştir. Bu mücadele, Devlet-i Aliyye'nin benimsediği siyaset, din ile devlet arasında ayrılmaz bir ilişki kurduğunun göstergesidir.⁴² Devvânî'nin düşüncelerini benimseyen Müeyyedzâde Efendi, din ile devlet arasında kurulan bu yeni (merkezileşme siyaseti) ilişkinin pratik alanda önemli bir temsilcisi olmuştur. Böylece Ahlak-ı Celâlî, İslam siyaset fikriyatını besleyen ve

³⁸ Judith Pfeiffer, "Teaching the Learned: Jalâl al-Dîn al-Dawânî's *Ijāza* to Mu'ayyadzâde 'Abd al-Rahmân Efendi and the Circulation of Knowledge between Fârs and the Ottoman Empire at the Turn of the Sixteenth Century", *In The Heritage of Arabo-Islamic Learning*, ed. Maurice A. Pomerantz vd. (Leiden: Brill, 2016), 296.

³⁹ Pfeiffer, "Teaching the Learned: Jalâl al-Dîn al-Dawânî's *Ijāza*", 313.

⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 122.

⁴¹ Ahmet İnanır, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Hayatı ve Osmanlı Hukuk Geleneğindeki Yeri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu* (Amasya: Amasya Üniversitesi Yayınları, 2017), 1/354-355.

⁴² Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh ve Siyaset* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 311.

imkânlar çerçevesinde devlet dahilinde ne gibi ıslahatlara yönelebileceğinin ipuçlarını veren kıymetli bir rehber konumuna yerleşmiştir.

Sonuç

Erken Modern Çağ'da Devlet-i Aliyye'nin güçlü bir merkezi idare kurması asrın en büyük hadiselerinden biridir. Devrin Avrupalı siyaset düşünürleri bu durumu Doğu'nun despotluk tabiatına bağlasa da vaziyet sanıldığı gibi basit ve yüzeysel değildir. Aslında bu durum, o devirde meydana gelen siyasi istikrarsızlıkların düşünürler tarafından problematik haline getirilmesiyle başlamıştır. Celâleddin Devvânî de bu isimlerden biridir. Celâleddin Devvânî'nin Ahlak-ı Celâlî'si yalnızca bir ahlak eseri olmasının dışında, dönemin siyasi vaziyetine veya sorunlarına uygun yeni teklifler de sunmuştur. Devvânî, sultanlık makamının güçlendirilmesinin devletin istikrarlı bir şekilde idare edilmesi için elzem olduğunu düşünür. Bu doğrultuda hanedanın iktidarını şer'î hukuk ile meşrulaştırır ve birbirine bağlar.

Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin, Şiraz'da Celâleddin Devvânî'den ders alması, onun fikirlerinin Osmanlı ulemasına tanıtılmasına vesile olmuştur. Nitekim Acem'de Şah İsmail'in dini/siyasi bir Şîi Devleti kurması da dönemin siyasi söyleminin değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı uleması, siyasi olarak Safevî Devleti ile çatışan Devlet-i Aliyye'ye yeni bir dini/siyasi söylem üretmek durumunda kalmıştır. Böylece toplumu oluşturan sınıflar (erkan-ı erbaa) Osmanlı hanedanına -halife konumu da dahil- daha fazla itaat ederek, Osmanlı mutlakiyetçiliğini güçlendirmiş ve Safevîlere karşı başarılı bir mücadele verilebilmesine zemin oluşturmuştur. Sultan Selim'in Mısır Seferi sonrası hilafetin Osmanlı hanedanlığına geçmesi, yeni bir siyaset söylemini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı hanedanı yalnızca Avrupa'da cihat yapan bir gücü idare etmemiş, aynı zamanda Sünnî itikadı yaşayan toplumların da liderliğini üstlenmiştir. Bu vesile ile Osmanlı hanedanlığının fiili iktidarı aynı zamanda ilahî meşruiyetle desteklenmiştir. Osmanlı toplumunu oluşturan ilmiye, seyfiye, kalemiye ve reaya sınıfları, Osmanlı hanedanının fiili ve ilahî iktidarı karşısında yeniden teşkilatlanmaya başlamıştır. Devlet-i Aliyye'de iktidar (sultanlık) müessesesinin dönüşümü (merkezileşmesi), tıpkı Devvânî'nin teklifinde olduğu gibi, siyaset düşüncesindeki değişimi de açıklamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı hanedanı, artık tebaasından daha da fazla itaat beklemektedir. Çünkü hanedanın beklediği itaat ilahî bir meşruiyet kazanmıştır. Bu nedendir ki Sultan II. Bayezid'dan sonra başa geçen padişahlar (Sultan I. Selim ve Sultan I. Süleyman) Osmanlı Tarihi'nin en güçlü hükümdarları olarak anılmıştır.

Kaynakça

- Abou-El-Haj, Rıfa'at Ali. *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. çev. Oktay Özel-Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Aksoy, Hasan. "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/485. İstanbul: TDV. Yayınları, 2020.
- Aktürkoğlu, Mustafa Enes. Nizam-ı Cedid'ten Tanzimat'a Osmanlı Zihniyet Yapısının Çözümlemesi Bağlamında Batı'nın Siyaset Bilimi kavramlarının (Özgürlük, Eşitlik, Vatan ve Millet) Dönüşümü. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa, 2022.
- Anay, Harun. "Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994, 34.
- Anay, Harun. "Devvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/257-262. İstanbul: TDV. Yayınları 1994.
- Arıkan, Hülya. "Ahlâk-ı Nâsırî ve Ahlâk-ı Alâî'nin Mukayeseli Kaynak Analizi". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2021), 90.
- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Bilgesu Yayınları, 2020.
- Arslan, Emine. "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Fetva Mecmûası ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler XVI. Yüzyıl*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Black, Antony. *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*. çev. Sevdâ Çalışkan-Hamit Çalışkan. Ankara: Dost Yayınları, 2001.
- Cabirî, Muhammed. *Arap Ahlakî Aklı*. çev. Muhammet Çelik. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- Celâleddîn Devvânî. *Ahlâk-ı Celâlî*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Ebussu'ûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-îmâdî el-îskilibî. *Fetâvâ-yı Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esat Efendi, 587.
- Görgün, Tahsin. *Osmanlı Düşüncesi*. İstanbul: Tirekitap Yayınları, 2020.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- İnanır, Ahmet. "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Hayatı ve Osmanlı Hukuk Geleneğindeki Yeri". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*. 1/347-356. Amasya: Amasya Üniversitesi Yayınları, 2017.
- İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlmîyesi*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Kemâlpaşazâde (İbn Kemâl), Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl. *Mecmû'atu Resâ'il-i İbn Kemâl*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Aga Efendi Tanacan, 129.

- Kırmızı, Abdülhamid. "19. Yüzyılı Laiksizleştirmek: Osmanlı-Türk Laikleşme Anlatısının Sorunları". *Cogito*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 94/2019, 95.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh ve Siyaset*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Kur'ân Yolu* Erişim 15 Ağustos 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr/et-Talâk, Sâd Sûresi>
- Mehmed Süreyya. "Müeyyedzâde". *Sicil-i Osmani*. haz. Nuri Akbayar. 4/1212. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Merriman, John. *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*. çev. Şükrü Alpagut. Ankara: Say Yayınları, 2018.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Pfeiffer, Judith. "Teaching the Learned: Jalâl al-Dîn al-Dawâni's *Ijâza* to Mu'ayyadzâda 'Abd al-Raḥmân Efendi and the Circulation of Knowledge between Fârs and the Ottoman Empire at the Turn of the Sixteenth Century". *In The Heritage of Arabo-Islamic Learning*. ed. Maurice A. Pomerantz vd. Leiden: Brill, 2016, 296.
- Rosenthal, Erwin I. J. *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*. çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayınları, 1996.
- Sümer, Faruk. *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, 1976.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Ahlak-ı Celâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/16, İstanbul: TDV. Yayınları 1989.